

NEDERLANDSE HANDSTEMPELS (1)

Afbeelding 1: Postzegels op een postpakket, afgestempeld met handstempel 'Groesbeek - Pannenstraat' in oktober 2016. Dat zien we volgend jaar niet meer.

Inleiding

Per 1 januari 2017 schaft PostNL vrijwel alle poststempels af. De postvestiging in uw supermarkt, Primera- of Brunawinkel heeft dan geen eigen stempel meer. Alleen op de grote sorteercentra zal nog worden 'gestempeld', met laserprinters. Wat er gaat gebeuren met postzegels op pakketten en aangetekende brieven, is nog niet bekend. In Novio posta kijken we terug op de lange geschiedenis van de Nederlandse handstempels. Vandaag deel 1, en dat gaat over geschreven postmerken en de eerste naamstempels.

Het overbrengen van boodschappen is zo oud als de mensheid. We willen communiceren met familie en vrienden, maar ook met zakenpartners en overheden. Wanneer dat niet recht-

streeks kan, sturen we een boodschap, via een boodschapper. En de boodschapper brengt onze boodschap meestal niet belangeloos over: hij wil ervoor betaald worden.

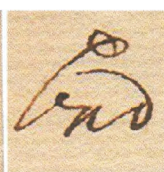

Afbeelding 2: Handgeschreven postmerken van Nijmegen(links) en Amhem(rechts) in rood krijt, op brieven uit 17e en 18e eeuw.

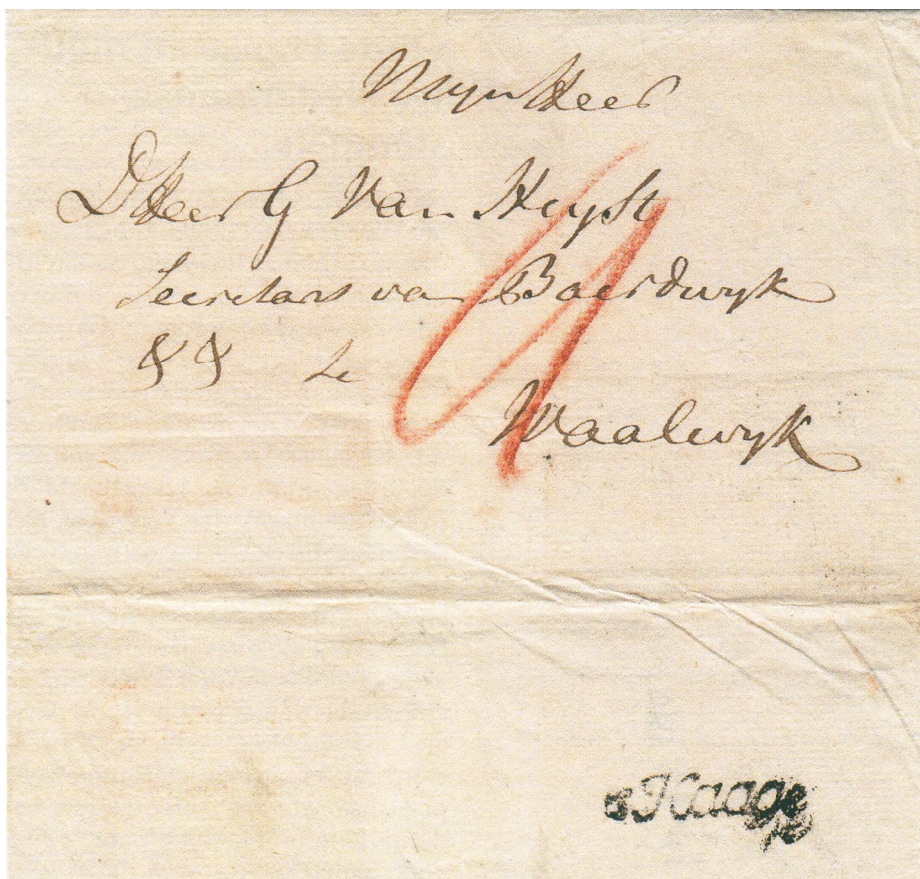
Standaardisering: postmerken

Boodschappers die schriftelijke berichten overbrachten, ontwikkelden zich tot postbedrijven. De geschiedenis van die bedrijven is er een van standaardisering, mechanisering en automatisering. Over de laatste twee aspecten wil ik het nu niet hebben, ik beperk me tot de standaardisering. Standaardisering betekent op postgebied dat er steeds meer vaste routes,

vaste tijden en vaste tarieven werden bepaald. Voor de post is het belangrijk om die zaken te kunnen controleren: de route die een brief moet afleggen (of heeft afgelegd), de tijd waarop hij verzonden en aangekomen is en de prijs die voor het vervoer betaald is (of nog moet worden). Daartoe worden allerlei kenmerken op brieven aangebracht. Dat noemen we postmerken. Stempels zijn daarvan het bekendste voorbeeld, maar in eerste instantie werden de postmerken op brieven met de hand geschreven. De postmeester 1 schreef de plaats van vertrek van de brief - of een afkorting daarvan - op de achterkant en gaf op de voorkant aan wat de ontvanger van de brief zou moeten betalen, of dat er al betaald was (afb. 2, 3).

Afbeelding 3: Een brief uit 1757 van Breda naar Dordrecht ('Dordt'). Rechtsboven is in zwarte inkt de plaats van vertrek aangegeven: 'brd'. Dat gebeurde trouwens meestal op de achterzijde. In rood krijt de kosten voor de ontvanger van de brief: 3 stuivers.

Afbeelding 4: In 's-Gravenhage werd al vroeg een plaatsnaamstempel 'sHaage' gebruikt. Hier een afdruk op de achterzijde van een brief naar Waalwijk uit 1805. Op de voorzijde staat in rood krijt 4 (stuivers).

De eerste handstempels

Naarmate er meer brieven verwerkt moesten worden, werd het schrijven van de plaatsnaam op elke brief te veel werk. Veel postmeesters, bijvoorbeeld die van Den Haag, lieten daarom een plaatsnaamstempel maken (afb. 4). De

Afbeelding 5a en 5b: Posthoornstempels van Schiedam en Gouda.

postmeester van Schiedam, in dienst van de Hollandse Statenpost 2, liet in zijn stempel boven de plaatsnaam een posthoorn zetten en eronder 'HP' voor 'Hollandsche Post' (afb. 5a). Ook de postmeester van Gouda koos voor een posthoorn, met de 'P' van 'Post' (afb. 5b).

Afbeelding 7: Tractaatstempels van Beverwijk (i-grec met puntjes), Leeuwarden (met één e) en Nijmegen (Franse naam 'Nimègue').

Afbeelding 6: Een driestuiverstempel, gebruikt in Amsterdam. Het stempel geeft zowel de herkomst van de brief aan als het tarief. De 'R' bovenin staat voor Rotterdam, '3 S' betekent 3 stuivers.

Tegen het einde van de 17e eeuw werd in Amsterdam een heel nieuw type stempel in gebruik genomen, met een plaatsnaam en een tariefaanduiding. Deze zogeheten driestuiverstempels werden geplaatst op inkomende post (afb. 6).

Het is belangrijk om op te merken dat er lange tijd geen landelijke postbedrijven (zoals BPost en PostNL) bestonden, maar dat de post plaatselijk of regionaal georganiseerd was. Elke postmeester was min of meer zijn eigen baas. Tegen het einde van de 18e eeuw worden de posterijen in Nederland 'nationaal' verklaard. Er zijn geen postmeesters meer: hun functie wordt overgenomen door de directeurs van postkantoren. Dat betekende overigens niet dat op alle kantoren dezelfde stempels gebruikt werden: directeurs van postkantoren konden wat dat betreft hun eigen gang blijven gaan.

Afbeelding 8: Departementstempel '126 BOIS-LE-DUC' op een brief van Den Bosch naar Boxmeer.

De Franse tijd: standaardstempels

Pas in de Franse tijd komt er enige orde in de wildgroei aan stempels. Het Koninkrijk Holland sloot in 1809 een postverdrag (Tractaat) met het Franse Keizerrijk. Om de tarieven te kunnen bepalen en controleren, moesten brieven van Holland naar Frankrijk voortaan voorzien zijn van twee poststempels: een plaatsnaamstempel en een rayonstempel. Die plaatsnaamstempels worden tractaatstempels genoemd, of ook wel Massonstempels, want de Hollandse stempels waren vervaardigd door de Franse stempel-fabrikant Masson, die soms wat moeite met de plaatsnamen had (afb. 7). De tractaatstempels moesten worden afgedrukt in zwarte inkt; afdrukken in rood dateren van na de Franse tijd.

Met de opheffing van het Koninkrijk Holland werden de Nederlanden een onderdeel van het Franse Keizerrijk. Het gevolg daarvan was, dat de post voortaan op Franse wijze georganiseerd was. Postkantoren kregen nieuwe stempels, die departementstempels genoemd worden, omdat boven de plaatsnaam het departementnummer staat. Elk kantoor had drie verschillende typen stempels. Allereerst het stempel voor ongefrankeerde brieven (afb. 8). Daarnaast was er een stempel voor gefrankeerde brieven

(afb. 9). De letters 'P.P.' in dat stempel staan voor 'Port Payé' = Port betaald. Het derde type departementstempel, met de afkorting 'DÉB' (= Déboursé), was bedoeld voor gebruik op onbestelbare brieven (afb. 10). 3 Departementstempels moesten aanvankelijk in zwarte inkt worden afgedrukt, maar later werd rood de verplichte kleur.

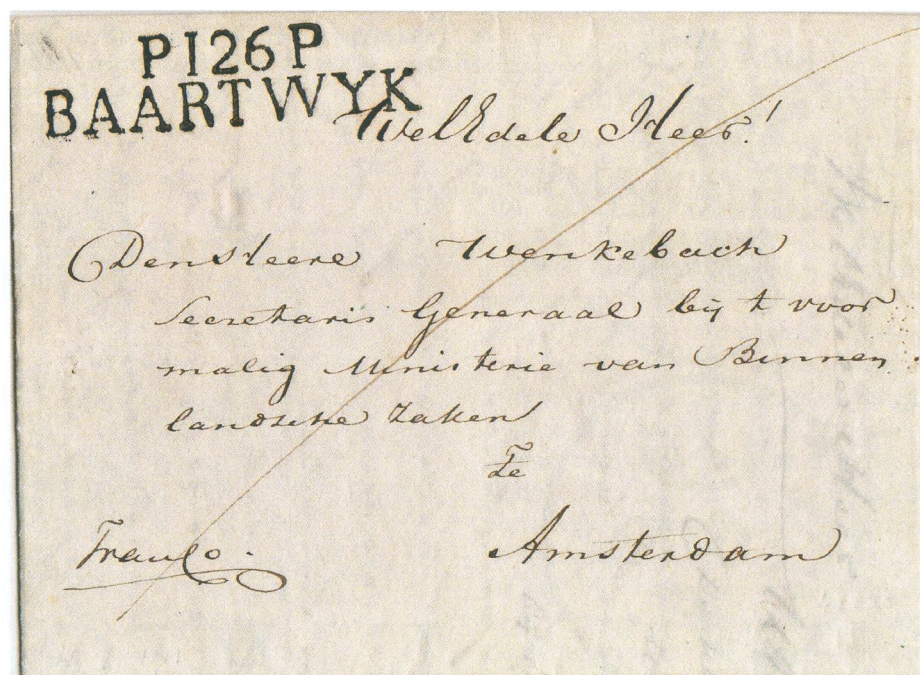
Oude Franse en nieuwe Nederlandse stempels

Na het herstel van de Onafhankelijkheid in 1813 bleef de post nog lang op dezelfde manier werken als in de Franse tijd. Waarom zou je een functionerend systeem veranderen en goede stempels weggooien? De 'Franse' tractaatstempels en departementstempels voldeden nog prima, alleen werd uit die laatste stempels meestal het departementnummer weggehaald.

In het Koninkrijk der Verenigde Nederlanden bleek wel behoefte aan een nieuw type stempel voor gefrankeerde en portvrije brieven. Kantoren gebruikten op die brieven namelijk twee losse stempels: een met de plaatsnaam en een met 'franco' of 'P.P.' (port payé, afb. 11). Dat kon simpeler, daarom werd in 1814 aan alle postkantoren een plaatsnaamstempel verstrekt met onderin de term 'FRANCO' (afb. 12 op voorpagina).

Het laatstgenoemde stempel is een goed voorbeeld van standaardisering binnen het Nederlandse postbedrijf. De volgende stap was het opnemen van de datum in het plaatsnaamstempel. Dat gebeurde in 1829 en daarover zullen we het hebben in een volgende aflevering.

Jac Spijkerman

Afbeelding 9: Departementstempel 'P 126 P BAARTWYK' op een vooruitbetaalde brief van Baardwijk naar Amsterdam.

Noten

1) In de tijd dat de post nog lokaal of regionaal georganiseerd was, waren postmeesters verantwoordelijk voor het postvervoer vanuit een bepaalde plaats of over een bepaalde route. Ze werden benoemd door de plaatselijke overheid. In de loop van de tijd werd postmeester een belangrijke functie, waarmee veel geld te verdienen was. Postmeester sloten contracten af met elkaar en lieten steeds meer van hun werkzaamheden uitvoeren door ondergeschikten. Toen postrijen nationaal verklaard werden, moesten allerlei lokale postmeesters door de overheid uitgekocht worden.

2) De Statenpost is in de in de 17e eeuw in Holland en West-Friesland ontstaan toen de steden hun verantwoordelijkheid voor het postvervoer overdroegen aan de Provinciale Staten. Ook hierbij werden lokale postmeesters soms uitgekocht.

3) Een brief gold als onbestelbaar wanneer de geadresseerde niet gevonden kon worden, of wanneer de brief niet op het juiste postkantoor was gekomen. Dan werd het verschuldigde porto niet betaald en moest het betrokken postkantoor het portbedrag afschrijven. De brief werd teruggestuurd naar de afzender of doorgestuurd naar het juiste postkantoor.

Afbeelding 10: Laat gebruik van het Departementstempel 'DÉB 126 HEUSDEN' op een brief van Vlisshingen naar Made uit 1833. In het stempel is het Franse departementnummer nog prominent aanwezig.

Afbeelding 11: De stempels 'GOUDA' en 'P.P.' op een brief van Gouda naar 's-Gravenhage (1814).

K.v.K. 40145615

NOVIOPOSTA

In dit nummer

Koos Fase vertelt

Stempels Nederland

Gewichtige Nieuwjaarskaarten

Afbeelding 12: Stempel 'UTRECHT / FRANCO' op een dienstbrief naar Gorinchem (1828).

Op pagina 6 start de artikelreeks over de poststempels van Nederland. Hierboven een afbeelding uit dit artikel.

Redactie:

J. Mulder

J. Spijkerman

J.M.A.G. Stroom

Fotografie:

W.A. v.d. Wagt

Basis ontwerp:

L. Thijsen

Illustraties:

vacature

Expeditie:

F. Piers

Tolhuis 35-17

6537 NN Nijmegen

Tel. 024-3444208

